

René Descartes. Scientia & Conscientia

Zostavili J. Fiala a M. Polák.

Západočeská univerzita, Plzeň 2005, 109 s.

Známý odborník na filosofii a vědu 17. století Daniel Garber před několika lety zahájil výbor svých descartovských studií *Descartes Embodied* (Cambridge 2001) metodologickým pojednáním o tom, co se dnes rozumí (především v anglosaském prostředí) dějinami filosofie. Garber upozorňuje, že dějiny filosofie se chápou jako skladiště argumentů a filosofických stanovisek, s nimiž lze diskutovat a vést polemiku stejně jako s názory kteréhokoli současného filosofa. Cílem takového zájmu o dějiny filosofie není pochopení myšlení historických postav, ale dobrání se filosofické pravdy (*philosophical truth*). Zastánci toho přístupu říkají, že se můžeme poučit z cizích omylů a nezdařených projektů, anebo že můžeme původní argumenty pro určité filosofické postoje zdokonalovat nebo vyvracet. Podle Garbera se takhle filosofické pravdy lze dobrat jen těžko. Tvrzení, že se můžeme poučit z omylů jiných, sice zní ušlechtilé a skromné, ve skutečnosti se ale z omylů, selhání a opomenutí lze učit jen těžko – architekt se také neučí stavět podle ruin a zřícenin, dodává Garber. Ještě závažnější potíž, kterou s sebou tento přístup k dějinám filosofie nese, spočívá v tom, že se z dějin evropského vědění vybírají pouze problémy, teze a argumenty, které odpovídají zájmům a potřebám soudobé filosofie. Mnohé filosofické směry, postavy a myšlenky jsou odsouzeny k zapomenutí a nezájmu kvůli tomu, že se nás prý již netýkají. Vzhledem k tomu, že využívání historických postav při hledání filosofické pravdy zásadně zkresluje a redukuje naše chápání dějin teoretického vědění, přimlouvá se Garber i za takový typ zkoumání, kterému nejde o odhalení filosofické pravdy, nýbrž snaží se porozumět historickým stanoviskům.

V porovnání s dlouhodobými metodologickými spory o to, jak přistupovat k dějinám evropského vědění (např. mezi přívrženci *history of ideas* a zastánci *Begriffsgeschichte*), působí Garberovy poznámky poněkud povrchně. Nicméně svědčí o znepokojení badatele, kterému analytický a systematický přístup k dějinám filosofie rozhodně není cizí a který najednou vidí, jak nešťastně takový přístup může skončit. V zapáleném úsilí o definitivní vyřešení nějakého dnešního filosofického problému se zpravidla najdou jeho údajní předchůdci, jejichž teze se vytrhnou ze souvislosti a pak jsou vítězoslavně podrobeny kritice za pomoci kategorií, pojmových rozlišení a poznatků, o kterých historičtí autoři nemohli mít ani ponětí. Dějiny filosofie se tak stávají polem laciných vítězství, díky nimž se malí duchové mohou propracovat k sebevědomí, jehož bytněním nakonec vzniká duch absolutní. Osudy přeborníků, kteří dokáží „vyvrátit“ Descarta poznatky moderní neurobiologie, nechme stranou, horší je důsledek jejich činnosti pro vnímání dějin filosofie: postavy z dějin filosofie totiž v takovém pojetí působí jako zástup hlupáků, kteří si dovolili neznat to, co zná naše osvícená a nanejvýš

moudrá současnost. Možná by bylo nejlepší nespojovat vůbec historické postoje s dnešními stanovisky a promýšlet spíše jejich podmíněnost, tedy zkoumat stále zajímavý problém – jak vzniká vědění v konkrétním sociokulturním prostředí. Tímto způsobem by se mohlo zamezit i opačnému extrému v přístupu k dějinám filosofie, který spočívá v leckdy konfesně podmíněném hovoru o „trvalé aktualnosti“ a „stále platném odkazu“ filosofa, jenž žil před stovkami let a svou filosofii sledoval zcela jiné cíle než dnešní badatelé.

V situaci cíleného instrumentalizování dějin filosofie k účelům nezřídka prapodivným není snadné objevit kvalitní práce, které by poskytovaly erudované a věcné interpretace klasických filosofických děl nebo stanovisek. Český čtenář může od nynějška lépe porozumět názorům René Descarta díky útlému sborníku *René Descartes: Scientia & Conscientia*, který vydali Jiří Fiala a Michal Polák jako výstup z malé descartovské konference pořádané Katedrou filosofie FF ZČU v Plzni v roce 2005. Trefně zvolený podtitul sborníku odpovídá obsahu. Ze sedmi příspěvků dva texty pojednávají o Descartově vědecké činnosti, resp. metodologii, a zbytek prací se věnuje Descartovu pojetí vědomí a myšlení.

Nikolaj Demjančuk v úvodním příspěvku „Descartes: etika, víra, poznání“ připomíná Descartův zájem o morální aspekty vědecké a filosofické činnosti. Jiří Fiala ve své studii „Descartova metoda a *mathesis universalis*“ oprávněně upozorňuje na to, že slavná *Rozprava o metodě* ve skutečnosti žádnou metodu nepředstavuje. Známé pojednání podle něj nabízí pouze několik banálních metodických pokynů (začni nejjednodušším a pak postupuj ke složitějšímu). Descartova vědecká metoda se v aplikované podobě nachází ve třech eseích, k nimž je *Rozprava* předmluvou. Fiala přitom s přehledem ukazuje, jak se postupně v dějinách recepce Descartova díla vytrácel zájem o eseje a *Rozprava* se osamostatňovala. Hlavní téma Fialovy studie představuje metodologický projekt kvantifikace poznání (vytvoření *mathesis universalis*), který je obsažen v Descartově nedokončeném spisu *Pravidla pro vedení rozumu*. Fiala má nadání pro rozvíjení srozumitelného a poutavého výkladu a navíc se v jeho osobě snoubí matematik a filosof, takže je schopen sledovat matematické pozadí Descartových metodologických úvah. Díky tomu nabízí Fialova studie zdařilý výklad toho, jak si Descartes představoval převod poznání na kvantity, na obecnou matematiku. Sborník uzavírá studie Michala Poláka „Ryleovo odmítnutí kartezianismu“, která líčí rozvíjení vybraných descartovských motivů v soudobé filosofii myslí.

Za jádro recenzovaného sborníku lze považovat čtyři studie, které se týkají problému myšlení, vnímání a vědomí u Descarta. Východiskem celého souboru prací se stala studie Jamese Hilla „Co znamená v Descartově druhé meditaci ‚myslet‘ (cogitare)“, která původně vyšla ve *Filosofickém časopisu* (2003, s. 787-799). Na Hillův text reagoval Tomáš Marvan polemickou studií „Smyslové vnímání jako druh ‚myšlení‘ u Descarta“. James Hill na Marvanovy závěry odpověděl studií „Cogitare u Descarta: odpověď Tomáši Marvanovi“. Těmto třem textům ve sborníku předchází studie Petra Glombíčka „Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta“. Předně je třeba připomenout, že Glombíček a Marvan (spolu s P.

Zavadilem) přeložili do češtiny velkou část Descartova filosofického díla a těžko bychom tedy u nás hledali badatele lépe sžité s Descartovými texty. James Hill, který přednáší na pražské univerzitě a je členem stejné pracovní skupiny Filozofického ústavu AV ČR jako zmíněná dvojice, se zase již nejen v českém prostředí etabloval výbornými studiemi o novověké filosofii. Výsledkem společného zájmu těchto odborníků o Descartovo pojetí vědomí a myšlení je série textů, které patří k tomu nejlepšímu, co bylo v české filosofii na toto téma sepsáno.

V prostoru vymezeném recenzí není možné představit nuance ve výkladech, které Descartovu pojetí myšlení věnují uvedení badatelé. Za zmínku však rozhodně stojí metodologie, s níž k historickému tématu přistupují. Všichni tři autoři upozorňují na to, že Descartes užívá slov *cogitare* a *conscientia* nejednoznačně a že bychom neměli těmto výrazům podsouvat význam jejich ekvivalentů v moderních jazycích a teoriích. Díky takovému postoji se všem třem autorům daří vyvarovat se anachronismů i násilného hledání konzistence v korpusu textů, které vznikaly řadu let a z různých motivů. Jejich úsilí má spíše podobu tvůrčí interpretační práce, jejímž cílem je odhalení teorie či filosofické pozice, která se za Descartovými výroky o myšlení a vědomí skrývá. Čtenářský zážitek z uvedených textů přitom nespočívá jenom v informacích o Descartově pojetí myšlení, ale má i další rozměr: Každý ze jmenovaných badatelů totiž k problému přistupuje jinak, a tak se tento soubor studií stává malou přehlídkou rozdílných metodologických přístupů k určitému tématu z dějin filosofie (rozdílná metodologická východiska vykazují ostatně i další příspěvky ve sborníku).

Předně je třeba říci, že Glombíček, Marvan ani Hill nesměšují Descartovu filosofii se soudobou problematikou kognitivních věd. Nesnaží se totiž vyřešit nějaký dnešní problém, ani se nechtějí dobrat filosofické pravdy, nýbrž usilují o pochopení Descartova stanoviska. Tento přístup sám o sobě svědčí o metodologické vyzrálosti a o schopnosti pojednávat o tématu s rozvahou a odstupem. Jen zkušenosti badatelé nepodléhají iluzi o vlastní výjimečnosti a věnují se prostému, a přitom pečlivému a odpovědnému hledání věrohodné interpretace. Glombíček se pokouší objasnit Descartovo pojetí myšlení a vědomí zkoumáním dobového užívání slov jako *conscientia*. Text Jamese Hilla představuje vynikající příklad analytického přístupu k dějinám filosofie. Marvan zase vychází z detailní znalosti korpusu Descartových spisů a ze skvělého přehledu o soudobé zahraniční literatuře na uvedené téma. Čtenáři se díky těmto odlišnostem nabízí možnost bezprostředně porovnat, jaké postupy lze užít při zkoumání tématu z dějin filosofie a jaké výsledky lze od odlišných metodologických postojů očekávat. Výsledkem pečlivé četby může být kromě jiného i jasná představa o tom, jaká úskalí přináší interpretování historického filosofického textu a jak náročná musí být příprava před takovým typem výzkumu. Doporučuje se pro filosofické toreadory, kteří si po nedbalé četbě překladu vezmou dvě tři Descartova tvrzení a škodolibě je rozcupují k větší slávě filosofie. Doporučuje se zvláště vřele pro ty, kteří si dějiny filosofie pletou se skladištěm plným myšlenek poddajných vůči jakémukoli soudobému zájmu.

Z formálního hlediska lze sborníku vytknout snad jen to, že neobsahuje úvod, v němž by editoři vysvětlili okolnosti vzniku díla, kritéria výběru příspěvků atp. Vzhledem k nevalné grafické a typografické úrovni leckterých katedrových či konferenčních sborníků si zaslouží vyzdvihnout vkusná obálka a povedená sazba. Můžeme si jen přát, aby u nás vycházelo více sborníků, v nichž se snoubí vkus estetický a filosofický.

Daniel Špelda